

Розділ 1.
ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ
РЕФОРМУВАННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО ОБЛІКУ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

В. А. Дерій

ПРОБЛЕМИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ
Й ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ:
ПЕРШІ ЗАХИСТИ ДИСЕРТАЦІЙ
УКРАЇНСЬКИМИ ДОКТОРАМИ НАУК,
МОТИВАЦІЯ ДО ЗМІН

Українська наука з дослідження проблем бухгалтерського обліку й економічного аналізу в системі управління почала активно розвиватись з 1960-1970-тих років, коли в Україні з'явилися перші доктори економічних наук із даної наукової спеціальності. Це, зокрема, доктори економічних наук, професори І. І. Каракоз, П. П. Німчинов, М. Г. Чумаченко, І. В. Малишев, М. Т. Білуха, Г. Т. Лещенко, Ю. Я. Литвин, В. Г. Горелкін, І. О. Белебеха.

Кожного із названих вище професорів, на нашу думку, можна зарахувати до когорти родоначальників Української облікової наукової школи, до якої нині входить багато розгалужень, вищих навчальних закладів України, наукових центрів та ключових напрямків досліджень, що, за нашими приблизними оцінками, об'єднують понад одну тисячу докторів і кандидатів економічних наук (докторів філософії) з бухгалтерського обліку, аналізу та аудиту (за видами економічної діяльності).

Першим серед українських науковців докторську дисертацію з економічного аналізу в 1964 році захистив уродженець м. Бердянськ Запорізької області, засновник і перший завідувач кафедри економічного аналізу (1964-1966 рр.) Київського інституту народного господарства (КІНГ, нині КНЕУ) Іван Іванович Каракоз (1903-1986 рр.) на тему «Питання оперативного

© Дерій В. А., 2019.

Дерій В. А., докт. екон. наук, професор, професор кафедри обліку і оподаткування Тернопільського національного економічного університету.

економічного аналізу роботи промислового підприємства» у віці 61 рік. Він відзначився ще і тим, що з 1967 р. до 1977 р. за сумісництвом працював ректором Народного університету економічних знань Київського міського товариства «Знання» [1, с. 189; 2].

Згодом з проблем оперативного економічного аналізу були захищені ще докторські дисертації С. І. Шкарабаном «Оперативний економічний аналіз в управлінні промисловим виробництвом: методологія та організація» (1987 р.) і Т. М. Ковальчук на тему «Оперативний економічний аналіз: теорія, методологія, організація» (2004 р.). За нинішніх умов оперативний економічний аналіз більше сприймається як оперативний управлінський аналіз і є дуже важливим сегментом для ухвалення оперативних рішень на усіх щаблях управлінської вертикалі.

Через два роки після захисту докторської дисертації професором І. І. Каракозом, доповідь про основні питання, які розглядаються в опублікованих роботах, що подані на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук на тему «Питання теорії та практики прогресивних методів бухгалтерського обліку в сільськогосподарських підприємствах (колгоспах)» захистив завідувач кафедри бухгалтерського обліку (з 1946 р. до 1973 р.) Київського інституту народного господарства Прокіп Петрович Німчинов (1906-1983 рр.). Тоді йому було 60 років. Він родом з с. Курлахівка Полтавської області. Послідовниками його ідей стали професори Ю. Я. Литвин, Ф. Ф. Бутинець, А. М. Кузьмінський, М. В. Кужельний, В. Г. Лінник, В. І. Єфіменко, М. М. Коцупатрий, доценти В. М. Добровський, Р. Т. Джога та інші [1, с. 218; 3; 4].

Професор П. П. Німчинов, безперечно, протягом майже сорока років був головним українським науковцем і дав путівку в життя багатьох відомим українським вченим-економістам з бухгалтерського обліку. Він перший керівник облікової наукової школи Київського інституту народного господарства (нині ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана»), який є основним економічним університетом нашої держави. Тут захистили свої дисертації з обліку, аналізу і контролю десятки докторів та сотні кандидатів економічних наук.

У 1970 році в Московському економіко-статистичному інституті захистив докторську дисертацію завідувач кафедри економічного аналізу Київського інституту народного господарства Микола Григорович Чумаченко. Він перед тим (у 1967-1968 рр.) проходив наукове стажування у Іллінойському університеті (США). Родом Микола Григорович із села Гладківка Херсонської області (1925-2011 рр.). Темою його докторської дисертації були «Проблеми обліку та економічного аналізу в управлінні промисловим підприємством» (1970 р.) [1, с. 252-253]. Цю дисертацію він захистив у 45-річному віці.

Чумаченко М. Г. був директором Інституту промисловості у м. Донецьк (1973-1995 рр.) НАН України, єдиним дійсним членом Національної Академії наук (НАН) України, наукові дослідження якого були пов'язані з бухгалтерським обліком та економічним аналізом. З 1993 р. до 2011 р. він очолював Академію економічних наук України [5; 6].

Академік Микола Григорович Чумаченко, як вчений-економіст і один з організаторів українських економічних досліджень, визнаний у всьому світі. Академія економічних наук України на його честь заснувала золоту медаль, якою нагороджують провідних українських вчених-економістів за значний внесок у розвиток економічної науки.

Завідувач кафедри бухгалтерського обліку Української сільськогосподарської академії (УСГА, нині Національний університет біоресурсів і природокористування (НУБіП)) Ігор Володимирович Малишев (1908-1979 рр.) захистив докторську дисертацію на тему «Теорія подвійності відображення господарських активів в бухгалтерському обліку» (1973 р.). Йому було на момент захисту 65 років. Він народився у Санкт-Петербурзі (РФ). Був засновником і першим керівником облікової наукової школи УСГА. Його учнями були знані українські науковці, професори Ф. Ф. Бутинець (1938 р. н.), М. Я. Дем'яненко, Г. Г. Кірейцев, Л. С. Шатковська, доцент В. К. Щербань та інші [1, с. 212-214].

У 1977 р. мені, як першокурснику УСГА, доводилось слухати цікаві та змістовні лекції професора І. В. Малишева з дисципліни «Вступ до спеціальності».

Доцент Київського інституту народного господарства Микола Тимофійович Білуха з села Мошорине на Кіровоградщині (1923-2015 рр.) у 1973 році захистив докторську дисертацію на тему «Проблеми обліку та економічного аналізу на автомобільному транспорті в умовах АСУ» на засіданні спеціалізованої ради Української сільськогосподарської академії [1, с. 150-152; 7] у 50-річному віці.

Зазначимо, що у 1940-1954 рр. Микола Тимофійович був репресований за свої проукраїнські патріотичні переконання і відбував за це покарання у таборах ГУЛАГу.

Зі здобуттям Україною незалежності доктор економічних наук, професор М. Т. Білуха активно працював у сфері аудиторської діяльності, а також написав і видав низку оригінальних підручників та навчальних посібників для студентів вищих економічних навчальних закладів України.

Доцент кафедри статистики і аналізу Української сільськогосподарської академії Гаврило Тимофійович Лещенко (1904-1992 рр.) захистив докторську дисертацію у 70-річному віці на тему «Економічний аналіз діяльності сільськогосподарських підприємств (теорія і практика)». Він родом з села Тишківка Вінницької області [8; 9].

Його учень доктор економічних наук, професор В. К. Савчук, справедливо зазначає, що Гаврило Тимофійович «є одним із засновників української школи економістів-аналітиків. ... Професор Лещенко Г. Т. був мудрою, порядною, доброзичливою людиною, високим фаховим і принциповим викладачем, патріотом України» [8, с. 5, 8]. Гаврило Тимофійович також був репресований за сфабрикованими матеріалами та відбував покарання у таборах ГУЛАГу з 1937 р. до 1954 р. Реабілітований лише у 1956 р. Серед послідовників Гаврила Тимофійовича доктори економічних наук, професори В. К. Савчук, П. Т. Саблук та інші [9].

Донедавна ім'я професора Гаврила Тимофійовича Лещенка, на жаль, замовчували, тому про нього в Україні не знали навіть фахівці-аналітики. Завдяки його послідовникам, і зокрема доктору економічних наук, професору В. К. Савчуку його ім'я знову серед імен провідних українських вчених з економічного аналізу.

Завідувач кафедри бухгалтерського обліку (з 1973 р. до 1988 р.) Київського інституту народного господарства Юрій Якович Литвин (1929-2000 рр.) захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук на тему «Проблеми нормативного обліку затрат на виробництво в сільськогосподарських підприємствах» (1974 р.). Родом він із села Пашківка Київської області. На момент захисту докторської дисертації Юрію Яковичу виповнилось 45 років [1, с. 207-208; 10]. Його послідовниками були професори Н. Н. Стончунене (Литва), В. А. Дерій, Р. Ф. Бруханський, В. І. Бачинський (Україна), доценти Н. Г. Нарзуло (Таджикистан), Г. Г. Мельник, О. П. Скирпан, М. С. Палюх, Г. В. Нашкерська, А. Я. Кізіма, Н. П. Михайлишин, Н. Г. Мельник (Україна) та інші [11].

Автор цих рядків мав за честь бути заступником завідувача кафедри бухгалтерського обліку і аудиту в сільському господарстві Тернопільської академії народного господарства (з 1996 р. до 2003 р.), яку Юрій Якович очолював з 1988 р. до 2000 р.

Професор Ю. Я. Литвин, напевно, навіть не міг мріяти про такий рівень розвитку автоматизації обліково-звітних процесів за якого його ідеї щодо розвитку нормативного обліку затрат на виробництво могли б бути повністю впроваджені у практичну діяльність великих сільськогосподарських підприємств, зокрема і аграрних холдингів.

Доцент кафедри бухгалтерського обліку Київського державного торговельно-економічного інституту (нині Київський національний торговельно-економічний університет (КНТЕУ)) Василь Георгійович Горелкін (1918-2013 рр.) на засіданні спеціалізованої ради Української сільськогосподарської академії у 1975 р. захистив докторську дисертацію на тему «Проблеми бухгалтерського обліку в умовах удосконалення внутрішньої торгівлі». Тоді йому було 57 років. Він народився у селі Семенськ Рязанської області (РФ) [1, с. 174; 12].

Завідувачами цієї кафедри у різні періоди також були доктори економічних наук, професори Л. В. Нападовська, Валерія В. Сопко й інші. Нині кафедру обліку та оподаткування КНТЕУ очолює доктор економічних наук, професор О. В. Фоміна.

Завідувач кафедри бухгалтерського обліку Тернопільського фінансово-економічного інституту (1971-1981 рр.) Іван Олексійович Белебега (1930-2015 рр.) захистив докторську дисертацію на тему «Проблеми обліку затрат на виробництво і калькуляції собівартості продукції у сільському господарстві» в 1979 р. Тоді йому виповнилось 49 років. Він уродженець села Синиха Харківської області [1, с. 148; 13; 14].

У дитячому віці Іван Олексійович пережив Голодомор 1932-1933 рр. З часу проголошення незалежної Української держави він став українським письменником (видав 14 політико-історичних книг на захист українства в Україні, серед яких знакові: «Поразки та надії України» (1996 р.), «Україна і комунізм» (дві книги, 2000 р. та 2003 р.), «Україна: шлях до воскресіння» (2007 р.), «Ворожі гнізда в Україні» (2008 р.). Остання прижиттєва книга І. О. Белебехи має дуже пророчу назву «Нація має вижити і перемогти» (2014 р.), бо автор щиро

вірив у велике та щасливе майбутнє нашої держави), громадсько-політичним діячем, відкритим і палким патріотом України. Протягом тривалого часу (в радянський період) професора І. О. Белебеу за його патріотичні переконання переслідували органи КДБ (зокрема його змусили звільнитись з Тернопільського фінансово-економічного інституту, не дали змоги працювати у вишах Харкова). До слова зазначимо, що Іван Олексійович був куратором академічної групи, де навчався майбутній Президент України Віктор Андрійович Ющенко і певним чином долучився до його патріотичного виховання.

Послідовниками професора І. О. Белебеу в науці були професори П. Я. Хомин, Г. П. Журавель.

Завідувачі кафедр: з Харкова професор Олексій Федорович Галкін (1904-1992 рр.) і з Одеси професор Борис Іванович Валуєв (1930-2015 рр.) захистили свої докторські дисертації за іншими науковими економічними спеціальностями.

Завідувач кафедри бухгалтерського обліку і статистики Харківського сільськогосподарського інституту (нині Харківський національний аграрний університет (ХНАУ)) ім. В. В. Докучаєва Олексій Федорович Галкін (1923-1986 рр.) дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук захистив на тему «Відтворення і використання основних та оборотних фондів колгоспів» захистив у 1968 р. Він народився у селі Рускіє Буртасі Татарської АРСР (РФ). На момент захисту докторської дисертації йому було 45 років [1, с. 167-169].

Його послідовниками були професори М. Ф. Огійчук, Т. Г. Маренич, доценти Г. І. Войчук, Г. А. Лисий та інші.

Завідувач кафедри бухгалтерського обліку Одеського інституту народного господарства Борис Іванович Валуєв (1930-2015 рр.) у 1978 р. захистив докторську дисертацію в Московському економіко-статистичному інституті на тему «Розвиток організації управління економіко-виробничих об'єднань (програмно-цільовий підхід)». Йому тоді 48 років. Він народився у селі Чулаківка Херсонської області [1, с. 162-164; 15].

Таким чином, у 1960-1970-тих роках українські науковці захистили 9 докторських дисертацій з проблем бухгалтерського обліку й економічного аналізу в системі управління, 7 – з яких уродженці (усі вихідці з сіл, окрім одного) України (4 особи зі східних і 3 особи з центральних її областей). В основному, це були завідувачі кафедр бухгалтерського обліку або доценти таких кафедр. Водночас, докторські дисертації з проблем бухгалтерського обліку й економічного аналізу вони захищали у зрілому віці (від 45 до 70 років). Середній вік здобувача становив у той час 56 років). Ці люди народились у період з 1903 р. до 1930 р. Частота захисту ними докторських дисертацій одна на два роки.

Якщо розглядати захисти докторських дисертацій з проблем бухгалтерського обліку й економічного аналізу в системі управління у розрізі вищих навчальних закладів України, то тут абсолютним лідером був Київський інститут народного господарства – п'ять осіб. На другому місці була Українська сільськогосподарська академія – дві особи. Третє і четверте місце поділили між собою Київський державний торговельно-економічний інститут та Тернопільський

фінансово-економічний інститут – по одній особі. Звідси, 8 з 9 захищених осіб були представниками київських (столичних) вишів.

Чотири науковців, що народились у першому десятиріччі минулого століття, захистили свої докторські дисертації у 60-70-річному віці (в середньому в 64 роки). Серед науковців, що представляли друге десятиріччя ХХ століття, був лише В. Г. Горелкін, який захистився у 57 років. Народжені у третьому десятиріччі минулого століття захищали докторські дисертації уже в 45-50-річному віці (в середньому в 47 років), тобто на 10-20 років швидше за своїх попередників.

З проблем бухгалтерського обліку захистили докторські дисертаційні роботи п'ять осіб, в тому числі одна – з теорії бухгалтерського обліку. Дві дисертації були присвячені проблемам економічного аналізу, а ще дві – поєднували дослідження проблем бухгалтерського обліку й економічного аналізу в системі управління.

За видами економічної діяльності переважали сільськогосподарські підприємства – п'ять осіб. За матеріалами промислового виробництва виконано дві докторські роботи. По одній роботі відведено для внутрішньої торгівлі та автомобільного транспорту (з використанням автоматизованих систем управління (АСУ)).

Щодо відрізка часу між захистами кандидатської та докторської дисертації, то у трьох осіб пройшло 8-9 років. Ще у стільки ж осіб – 12-15 років. В однієї особи – 19 років, а у двох – 23-24 роки. Середній відрізок часу між дисертаціями становив 15 років.

Кожен третій український науковець з числа докторів економічних наук, що захищались із бухгалтерського обліку й економічного аналізу в 1960-1970-тих роках, був репресований або переслідувався органами НКВС-МГБ-КДБ.

Нині за умов диджиталізації пошуку і отримання повних текстів наукових джерел за потрібною для вченого тематикою, час на написання наукових статей, тез доповідей та монографій зменшився у 2-3 рази. Відповідно, вік здобувача наукового ступеня доктора наук скоротився до 30-35 років. Тепер без особливих труднощів, але з великою наполегливістю можна у 25 років захистити дисертацію на здобуття наукового ступеня «доктор філософії», а у 30 років – «доктора наук».

Якщо раніше захисти докторських дисертацій українськими науковцями відбувались в середньому раз на два роки, то нині таких захистів щорічно 8-10 (а в окремі роки було і більше).

В рядах українських вчених-економістів, які здійснюють дослідження з проблем бухгалтерського обліку, економічного аналізу і аудиту (за видами економічної діяльності), нині, за нашими оцінками, налічується понад 170 докторів економічних наук, професорів. Як бачимо за 50 останніх років їхня кількість збільшилась майже у 20 разів. Українські облікові наукові школи збільшились не лише кількісно, але й якісно. Сучасні наукові дослідження наших вчених-економістів все більше і більше відповідають високому міжнародному рівню, особливо щодо досліджень проблем, пов'язаних зі створенням та використанням міжнародних стандартів фінансової звітності для підприємств (загалом і за видами економічної діяльності), з веденням фінансового й управлінського обліку, з формуванням інтегрованої звітності в умовах сталого розвитку держави та регіонів тощо.

Література

1. Бутинець Ф. Ф. Історія бухгалтерського обліку: В 2-х частинах. Ч. II: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів спеціальності 7.050106 «Облік і аудит» / 2-е вид., доп. і перероб. – Житомир: ПП «Рута», 2001. – 512 с.
2. Гавінський Ю. Є. Каракоз Іван Іванович. Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=9613
3. Єфіменко В., Коцупатрий М., Лінник В. 100 років від дня народження Прокопа Німчинова // Вісник Національного Банку України. – 2006. – № 2. – С. 38-39.
4. Трохименко Л. М. Талановитий вчений-дидактик та його школа (До 100-річчя від дня народження доктора економічних наук, професора Прокопа Петровича Німчинова). URL: <http://posibniki.com.ua/post-talanovitii-vchenii-didaktik-ta-iogo-shkola-do-richchya-vid-dnya>
5. Чумаченко Микола Григорович. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Чумаченко_Микола_Григорович (дата звернення: 24.11.2019)
6. Амоша О., Білецький В. Микола Григорович Чумаченко в українській економічній науці (до 85-річчя з дня народження). Схід. 2010. № 2 (102). С. 125-129. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/22108/27.pdf?sequence=1>
7. Білуха Микола Тимофійович. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Білуха_Микола_Тимофійович (дата звернення: 24.11.2019)
8. Лановюк Л. Лещенко Гаврило Тимофійович – економіст-аграрник. Веб-сайт Національного університету біоресурсів і природокористування України (м. Київ). URL: <https://nubip.edu.ua/node/21320> (дата звернення: 24.11.2019)
9. Савчук В. К. Фундатор української аналітичної школи. В кн.: Матеріали наук.-практ. студентської конф., присвяченої 110-річчю з дня народження д. е. н., професора Лещенка Г. Т., 31 жовтня 2014 р. К.: НУБіП України, 2014. С. 5-10.
10. Академік Литвин Юрій Якович: вчений, педагог, організатор облікової науки в Україні / Упорядник В. А. Дерій. Тернопіль: Астон, 1999. 198 с.
11. Пам'ятаємо... [До 90-річчя від дня народження Литвина Юрія Яковича]. Веб-сайт Тернопільського національного економічного університету. Відділ інформації та зв'язків з громадськістю. URL: <http://www.tneu.edu.ua/news/15977-pamjatyayemo.html> (дата звернення: 24.11.2019).
12. Горелкін Василь Георгійович. Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=31217
13. Масюк М. Т. Белебеха Іван Олексійович. Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=39027 (дата звернення: 24.11.2019).
14. Іван Олексійович Белебеха. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Белебеха_Іван_Олексійович (дата звернення: 24.11.2019).
15. Валуєв Борис Іванович. Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=33005